

Яцишин О. М. Система вищої освіти в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку / О. М. Яцишин // Україна на порозі ХХІ століття: економіка, державність : збірник наукових праць по матеріалах міжнародної науково-практичної конференції, м. Вінниця, 30-31 березня 2000 року. / Відп. ред. В 2 т. Т. 2. – Вінниця: Арбат, 2000. – С. 208-211.

Яцишин О.М.
Вінницький торговельно-економічний інститут КДТЕУ

СИСТЕМА ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Найбільші в історії людства перетворення суспільства – економічне, соціальне, інтелектуальне, моральне – завжди відбувалися за участю школи, насамперед вищої. Вона виступає могутнім і надійним інструментом утвердження передового як у сфері власне освіти, науки й культури, так і в розвитку продуктивних сил, вдосконаленні виробничих та всіх інших суспільних відносин і, що найголовніше, в справі виховання нової людини. Вчені дедалі частіше нагадують про те, що слідом за буржуазними революціями ХVІІІст. і науково-технічною революцією ХХст., людство вступає у фазу третьої, гуманітарної, революції, коли виробництво всіх матеріальних та духовних благ у суспільстві буде підпорядковано виробництву самої людини.

В своїх прогнозах науковці спираються перш за все на теорію відомого американського соціолога О.Тоффлера[7]про три хвилі цивілізації – аграрну, індустріальну та інформаційну. Згідно положень цієї теорії освіта, досконало організована і якісна, є необхідною умовою для переходу й існування суспільства на вищому щаблі цивілізації-інформаційному.

Водночас сама освіта переживає глибоку кризу, що має глобальний характер і міжнародні масштаби. Світове співтовариство шукає оптимальних шляхів вирішення цієї проблеми. В усьому цивілізованому світі відбувається розширення масштабів вищої освіти, підвищення її ролі і значення, зміни змісту та пріоритетів. Цей процес, охоплює всі країни – і найбільш розвинуті, і ті, що перебувають на середніх і нижчих сходах розвитку.

Для нашої держави, що перебуває на шляху від індустріальної до постіндустріальної цивілізації, питання освіти, її удосконалення, державної політики в цій галузі постали нині дуже гостро, бо вона, крім проблем глобальних, однакових для всіх країн, має ще й свої, специфічні, зумовлені перехідним станом у розвитку суспільства.

Суть ряду тенденцій в сучасній українській освіті, і у вищій школі зокрема, стане більш зрозумілою, якщо взяти до уваги той факт, що нинішня система освіти склалася в інших соціально-економічних умовах і дісталася Україні у спадок від колишнього Радянського Союзу. За обсягом цей спадок був досить значним - понад 48 тис. закладів та установ, у яких навчалося 15млн. учнів і студентів. У ній було зайнято понад 2 млн. фахівців. Частка вищої освіти в цій системі складала 149 вищих навчальних закладів з контингентом студентів 881,3 тис.[1]. Отже, кожен третій громадянин України навчався або навчав.

Слід додати, що така розгалужена система підтримувалася значними асигнуваннями із держбюджету. Причому, в останнє десятиріччя існування СРСР ці асигнування значно зросли. Зокрема, в 1980 р. видатки з державного бюджету України на підготовку кадрів у вищих навчальних закладів становили 499 млн., а в 1990 р.- вже 839 млн. карбованців [6].

Однак система “державна-освіта”, що склалася на той час, не тільки забезпечувала стабільне фінансування галузі, але й породила чимало проблем у сфері освіти. Найбільш болісними з них були насамперед надцентралізація і надуніфікація всіх її форм, на всіх щаблях – від дитячих садків до ВНЗ.

Не був повністю реалізований чималий потенціал української науки. Про недостатню наукову віддачу вищої школи свідчать наступні цифри. В масштабах колишнього Радянського Союзу у ВНЗ було зосереджено понад 35% вчених країни, в тому числі близько половини докторів наук, проте дослідження, які ними здійснювалися, не перевищували 10% від загальносоюзних. Щодо України, то 57 її вищих навчальних закладів об'єднували чверть науково-педагогічних працівників республіки, а питома вага виконуваних ними досліджень становила лише 11% від тих, що здійснювались у республіці.

Ще одна негативна тенденція, яку отримала у спадок українська вища школа, – це якісна і кількісна необґрунтованість структури підготовки кадрів. За кордоном, як відомо, вважають доцільним готувати спеціалістів широкого профілю. У нас така підготовка тривалий час здійснювалася, виходячи з класифікаційного реєстру, що нараховував 7800 назв професій і 1705 службових посад. У той же час у великих країнах Західної Європи ці цифри склали відповідно 500 і 100 [2]. Наслідком цього стала невідповідність між потребою і пропозицією фахівців цілого ряду спеціальностей.

Завдання вирішення цих та ряду інших гострих проблем народної освіти, приведення її змісту у відповідність до сучасних проблем суспільства були покладені в основу Державної національної програми “Освіта” (“Україна XXI століття”), затвердженої Президентом України в листопаді 1993 р.

Стратегічними завданнями реформування змісту освіти в Україні програма, зокрема, визначила:

- вироблення державних стандартів формування системи й обсязі знань, умінь, навичок творчої діяльності, інших якостей особистості на різних освітніх і кваліфікаційних рівнях;
- відбір і структурування навчально-виховного матеріалу на засадах диференціації і інтеграції; забезпечення альтернативних можливостей для здобуття освіти відповідно до індивідуальних потреб і здібностей;
- органічне поєднання в змісті освіти його загально-освітньої і фахової складових відповідно до освітніх рівнів та особливостей регіонів України;
- вивчення української мови в усіх навчально-виховних закладах, утвердження її як мови функціонування загально-освітньої, професійної та вищої школи;
- орієнтацію на інтегральні курси, пошук нових підходів до структурування знань як засобу цілісного розуміння та пізнання світу;
- оптимальне поєднання гуманітарної і природничо-математичної складових освіти, теоретичних і практичних компонентів, класичної спадщини та сучасних досягнень наукової думки, органічний зв'язок з національною історією, культурою, традиціями.

На думку авторів програми, вдосконалення всієї системи освіти в Україні шляхом досягнення цих та ряду інших завдань надасть можливість реалізувати освіту як феномен науки та культури, та передбачає демократизацію навчання і виховання особистості на національних і загально-людських цінностях.

Що ж відбувається в українській вищій школі після затвердження Державної національної програми ?

Протягом останніх 5-7 років відбулися певні зміни в її системі. Зрозуміле бажання Міносвіти інтегруватися у світову систему вищої школи. І в цьому напрямку зроблено чимало кроків. Особливо це стосується навчальних закладів вищого рівня акредитації. Так, в 1997 році Україна підписала Лісабонську конвенцію про взаємовизнання кваліфікації у галузі вищої освіти. Отже, Україна увійшла до європейського освітянського простору. Зроблено кроки в реформуванні ВНЗ, введено ступеневу освіту: молодший спеціаліст - бакалавр – спеціаліст - магістр. Міносвіти внесло зміни у систему підготовки підручників, докладено чимало зусиль для забезпечення ними навчальних закладів. Однак, брак коштів не дозволяє поки що остаточно вирішити це питання для ВНЗ.

Безперечним досягненням, свідченням прогресу в загальноосвітній справі стало активне формування в Україні альтернативної освіти. В Україні недержавні вищі навчальні заклади, інші освітні громадські організації з'явилися як відповідь на гострі потреби життя.

Однак багато з положень державної національної програми на сьогодні не реалізовані, оскільки при її підготовці не повністю було враховано реалії перехідного періоду. Для забезпечення виконання ряду накреслених в програмі завдань не створено поки що відповідних соціально-економічних умов.

Головне з невирішених на сьогодні питань – це проблема фінансування народної освіти. Вища освіта в Україні, як згадувалось вище, і нині має досить розгалужену мережу: 165 університетів, академій і інститутів, 546 державних закладів післядипломної освіти та 129 вищих закладів недержавної форми власності. На грудень 1996 року в Україні налічувалося 1,5 млн. студентів, 14 тис. аспірантів та докторантів[4]. Зрозуміло, що утримання та розвиток такої системи потребує значних коштів.

За підрахунками економістів вклад в освіту забезпечує більше половини валового національного продукту. Тому трансформація освіти на Заході стає перманентним явищем: з року в рік модернізується національна стратегія освіти, збільшується державні витрати на освіту. В США, наприклад, оголошено, що освіта і тільки освіта забезпечить лідерство країни в ХХІ ст. Конгрес асигнує все більше коштів на освіту.

В той же час, скорочення фінансування освітньої галузі в Україні зумовило важкий стан освіти. Із значним зменшенням бюджетних асигнувань розпочалося широке впровадження плати за навчання у ВНЗ України. Міністерство дозволило ректорам здійснювати набір до державних вищих закладів освіти 20% на платній основі. На практиці ці відсотки зросли до 30 а то й 50.

Вкрай обмежене бюджетне фінансування установ і закладів викликало пошук нетрадиційних підходів до залучення інших джерел поповнення коштів. Сьогодні стало звичним явищем, коли ВНЗ, технікуми, училища і навіть школи дедалі ширше розгортають підприємницьку діяльність, використовуючи матеріальну базу – майстерні, технічне обладнання, комп'ютерні класи, спортивні зали тощо. З іншого боку використовується інтелектуальний потенціал працівників галузі, щоб поповнити кошти закладів організуються додаткові курси для певних груп населення гуртки і т.і.

Очевидно, що подібні вимушені заходи є спробою врятувати галузь від занепаду, підтримати в задовільному стані матеріальну базу установ та закладів, кадровий потенціал. Однак це - напівзаходи, і вони не здатні зняти гостроту проблеми.

Подібний висновок підтверджується тим фактом, що з України внаслідок неспроможності держави економічно забезпечити науку, сьогодні від'їжджає велика кількість перспективних науковців. За даними Ю.М. Алексєєва, впродовж останніх років за кордоном на постійній роботі або за довгостроковим контрактом опинилося понад тисячу спеціалістів тільки з Національної академії наук[3]. Відомо, що в розвинутих Західних країнах щороку виділяються значні суми на наукові розробки. В США, зокрема, на одного науковця виділяється з держбюджету 150 тисяч доларів на рік. В Німеччині, Франції, Японії такі витрати складають 120 тисяч доларів на рік. В Україні на одного науковця з держбюджету виділяється 0,7 тисяч американських доларів.

Все це свідчить про необхідність вирішення невідкладних завдань, що стоять перед освітою, шляхом корінних змін у цій галузі. Необхідно зберегти найцінніше з того, що набуто. Водночас, цього замало. Освіта потребує постійної модернізації і держава повинна відшукати для цього ресурси.

Зрозуміло, що питання фінансування народної освіти в Україні в найближчій перспективі залишиться найболючішою проблемою. Її позитивне вирішення залежатиме від успіху економічних реформ, що проводяться в країні. В такій ситуації необхідним є вироблення

максимально ефективних засобів управління освітою в умовах економічної кризи і нестабільної економіки.

Відомо, наприклад, що номенклатура державних ВНЗ не в повній мірі відповідає сучасним і майбутнім потребам економіки. З року в рік вища школа випускає велику кількість потенційних безробітних. В такій ситуації необхідним на наш погляд є переглянутий перелік спеціальностей і вилучити з них ті, які стабільно користуються малим попитом на ринку праці.

По-друге, в умовах різкого скорочення фінансування актуальною стає необхідність досліджень та аналізу економічних аспектів функціонування сфери вищої освіти. Вже сьогодні фахівці з економіки вищої освіти, зокрема Р.Ю.Кігель[5], серед найактуальніших проблем, які вимагають невідкладного вирішення називають наступні: це – проблема визначення і диференціації нормативів штатів професорсько-викладацького складу, а також проблема визначення вартості підготовки спеціаліста з вищою освітою.

Отже, в умовах переходу до ринкової економіки має відбутися подальше становлення і розвиток відповідної галузі наукового знання - економіки вищої освіти, науки з специфічними й властивими їй поняттями та категоріями, з обґрунтованими, вірно визначеними й точно розрахованими економічними нормативами.

По-третє нашій державі потрібно стати на шлях безперервної і багаторівневої освіти. Адже, що в другій половині ХХст. у ряді країн Західної Європи, США відбувається досить швидкий перехід до масової вищої освіти. Це є умовою кадрового забезпечення економічного прогресу, соціального розвитку всього суспільства.

І, звичайно, обов'язковим є збереження стійкого статусу державної освіти та розвинутої приватної освіти, що існують поряд і співпрацюють. Відомі труднощі й загалом неможливість нормального функціонування недержавних ВНЗ в Україні. Отже, актуальною є проблема створення законодавчих актів, що забезпечують функціонування цієї категорії закладів.

Сучасна розвинута економіка і виробництво потребують підготовлених високоосвічених спеціалістів різного рівня в усіх галузях. Без цього наше суспільство не подолає бар'єр "третьої хвилі" сучасної інформаційної цивілізації.

Список використаних джерел:

1. Алексеев Ю.М. Українська освіта і держава (1987-1997 р.р.) . К.: "Експрес об'ява", 1998.-С.10.
2. Алексеев Ю.М. Згадана праця.-С.30.
3. Алексеев Ю.М. Згадана праця.-С.100.
4. Бабак В.П. Стан та перспективи розвитку вищої освіти в Україні // Структура освіти в регіоні : проблеми оптимізації. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 12-14 грудня 1996р. Харків 1996.-С.10-13.
5. Кігель Р. Ю. Вища школа і перехід до ринкової економіки.-Вінниця:Вид-во при Він.держ.техн.ун-ті,1994.-С.8.
6. Народне господарство Української РСР у 1985 році. - С.334 - 335.
Народне господарство Української РСР у 1990 році.- С.448 - 449.
7. Toffler Alvin The Third Wave. N-Y.1980; Тоффлер О. Особистість майбутнього // Генеза. 1996. № (4). -С. 110-116.